

Демографічні процеси серед німців Криму в 20–ті рр. XX ст.

Досліджено демографічні процеси серед німців, що відбувалися в 20–ті рр. XX ст. Проаналізовано фактори, які впливали на зміни їхньої чисельності. Окремо схарактеризовано території розселення німців у Криму.

Ключові слова: етнотемографічні процеси, Крим, німецька етнічна група Криму.

Иван Задерейчук. Демографические процессы среди немцев Крыма в 20–е гг. XX в.

Исследовано демографические процессы среди немцев, которые происходили в 20–е гг. XX в. Проанализировано факторы, повлиявшие на изменения в их численности на полуострове. Отдельно характеризовано территорию расселения немцев в Крыму.

Ключевые слова: этнодемографические процессы, Крым, немецкая этническая группа.

Ivan Zadereichuk. Demographic processes among the Germans in Crimea 20s. XX century

Studied demographic trends among Germans that took place in the 20–ies. The twentieth century. The factors that influenced the changes in their abundance on the Peninsula. Separately, a characterization of the territory occupied by the Germans in Crimea.

Keywords: demographic processes, the Crimea, the German ethnic group.

Кримський півострів у свою новітню історію продовжує залишатися багатонаціональним регіоном. Наприкінці XX ст. відбувається процес репатріації етнічних груп та народів, що зазнали депортації в роки Другої світової війни. За таких обставин кримській владі слід проаналізувати демографічні процеси, що відбувалися на півострові у міжвоєнний період з метою вдосконалення державних програм щодо облаштування переселенців. Головною метою дослідження є вивчення проблем, пов'язаних з демографічними змінами, що відбувалися в 20–ті рр. XX ст. у Криму на прикладі німецької етнічної групи. Для її досягання необхідно вирішити низку завдань: проаналізувати вплив голоду та репресій на зміну чисельності досліджуваної національної меншини; охарактеризувати територіальне розселення німців; виявити співвідношення з іншими національними групами.

Проблеми демографічних процесів, що відбувалися в німецькій етнічній групі, не знайшли свого комплексного вивчення. У сучасній історіографії, представленій працями В.Брошевана, О.Бикової, Е.Катуїної, Д.Омельчука та в колективній монографії «Крим в етнічнонаціональному вимірі» за редакцією І.Ф. Кураса, розкриваються окремі аспекти, які впливали на зміну чисельності населення Криму в 20–ті рр. XX ст.

На початок Першої світової війни припадає період складних випробувань, що випали на долю німецького народу. На території Російської імперії активізувалися антинімецькі настрої. Саме в них частина шовіністично налаштованої громадськості бачила головне джерело всіх проблем держави. Значного поширення набуло твердження про «німецьке засилля», «німецьке зло» та інші подібні висловлювання різних політичних популістів. На жаль, подібна політична істерія, яка вступила в активну фазу з початком війни проти Німеччини нанесла значної економічної, соціальної та культурної шкоди не лише самим німцям, але й у цілому державі.

Револьюційні події 1917–1920 рр. також не минули німецьку етнічну групу. Вони зазнали значних економічних та людських втрат від нападів різних організованих банд, наступу більшовицьких і білогвардійських військ. Звісно, перелічені складності в соціально-економічному розвитку держави мали вплив на етнотемографічні зміни на території України.

Остаточне встановлення на півострові радянської влади означувало новий етап в історії розвитку німецької етнічної групи. Суттєвий вплив на демографічну ситуацію мав голод 1921–1923 рр. Для боротьби з ним залучалися не лише внутрішні ресурси, але й активно діяли іноземні місії. На території Криму допомогу німцям надавала низка організацій. Їхня участь дозволила зменшити демографічні втрати. Одними з перших на заклик про допомогу відреагували представники добродійного товариства американських менонітів American Menonite Relief (AMR) й аналогічна організація голландських менонітів Holland Menno Relief (HMR). Уже в серпні 1921 р. вони звернулися до радянського керівництва в Москві й запропонували надавати допомогу голодуючим своїм єдиновірцям на Півдні України. Після довготривалих політичних переговорів було підписано договір про

принцип надання допомоги та визначився регіон діяльності – Катеринославська губернія та Крим [1, с.160–161]. На півострові координатою здійснював Менонітський союз, який об'єднував усіх представників цієї конфесії [2, арк.142].

Поряд з менонітами допомогою організували й благодійні організації Німеччини. Незважаючи на важкий економічний стан усередині самої країни. Долучилися до допомоги представники «Чорноморського товариства допомоги колоністам» у Берліні. Саме до цієї організації звернулися кримські німці з надією на допомогу у вересні 1921 р. [3].

Плідну роботу щодо допомоги голодуючим здійснював Кримський союз південно-руських колоністів і громадян німецької раси, який об'єднував 35 тис. німців. Проте більшовики проводили системну боротьбу з цією організацією. Вони звинувачували Союз у контрреволюційній діяльності, плідних зв'язках з реакційними та емігрантськими колами, у відкритих виступах проти німецької секції при обласному комітеті й ненаданні реальної допомоги голодуючим [2, арк.142]. Навіть незважаючи на голод влада враховувала, насамперед, політичну складову, а не проблеми рятування людських життів. Саме тому на проти-вагу Союзу більшовики всляго підтримувала прорадянський «Німськосоюз» й ставила йому на меті «вирвати справу допомоги голодуючим і відновлення колоній з рук націоналістичного союзу». У результаті протистояння у вересні 1922 р. більшовики закрили організацію контролю над якою вони не мали. Усіма справами допомоги голодуючим мав займатися спеціально створений німецький Комітет при ЦК [3, с.173–182].

До листопада 1922 року в Криму для продовження своєї діяльності строком до майбутнього врожаю залишалися наступні закордонні організації: АРА, Католицька місія, Голландсько-нансенівська місія і Німецький Червоний Хрест [4, с.194–196].

Допомога міжнародних організацій для німців здійснювалася шляхом надання їм півного матеріалу й різноманітної сільсько-господарської техніки. Зокрема, представники Кримського союзу південно-руських колоністів і громадян німецької раси звернулися в квітні 1922 року до Кримського ЦК Допомога з проханням сприяти уловноважаєм Союзом особам у вивантаженні товарів для німців Криму (100 вагонів кукурудзи, 50 вагонів квасолі, 20 вагонів проса) і відправці їх на місця призначення, а також для охорони в дорозі. Союз просив також дозволу на безмитне ввезення до Німеччини деякої кількості шкір, завдяки чому з Німеччини буде продовжено продуктову допомогу. Криму допомагав також Німецький Червоний Хрест, але зробив він дуже мало. Ця організація працювала головним чином в Україні і РРФСР, а в Криму цікавилася здобуттям ділянки землі і необхідних будинків для відкриття госпіталю [4, с.194–196].

Німці зазнавали людських втрат не лише від неврожаю, але й різних хвороб, що прийшли з голодом. Існує інформація про значні втрати населення від тифу в колонії Судак–фортеця [5].

Смертність серед німців, завдяки діяльності зарубіжних організацій та економічній самостійності їхніх господарств, не досягнула критичних меж. Згідно з результатами першого радянського перепису на півострові на передодні голоду проживало 42 350 осіб [6, с.203]. У березні 1923 р. Кримський обласний комітет направив до Москви звіт про чисельність населення у сільській місцевості (було віднесено також поселення міського типу та передмістя) згідно до нього нараховувалося – 40 202 німців [7, с.274–280]. Також, цікавіше представляють дані двох переписів населення, що мали місце на передодні та після голоду.

Таб.1: Порівняльна таблиця чисельності основних етнічних груп Криму за результатами переписів населення 1921 та 1926 рр. [6, с.203].

етноси	перепис 1921 р.	%	перепис 1926 р.	%
росіяни	371018	48,7	301398	42,2
кримські татари	196715	25,8	179794	25,2
українці	–	–	77405	10,8
німці	42350	5,6	43631	6,1
євреї	49904	6,6	39921	5,6
греки	23683	3,1	16036	2,2
болгари	10572	1,4	11377	1,6
вірмени	12001	1,6	10713	1,5

Аналіз виявлених статистичних даних дозволяє стверджувати, що незначне скорочення німців пов'язано з соціальною відповідальністю їхньої громади, кращим станом розвитку господарства в порівнянні з іншими етнічними групами Криму (наприклад, кримськими татарами, які найбільше постраждали від голоду), наданням допомоги з боку іноземних місій, а також природним скороченням населенням та відсутністю бажання народжуваності в скрутні роки. Звісно, що ці всі обставини стали стримуючими факторами в збільшенні чисельності німецької етнічної групи в

регіони в 20–ті рр. XX ст. Німці навіть у 1926 р., у порівнянні з іншими етнічними групами Криму, вдалося наростити свою чисельність такі результати продемонстрували лише болгари.

Значний вплив на етнодемографічні зміни на території Криму в 20–ті рр. XX ст. мала політика держави в галузі економіки, духовності та культури. Усі ці напрямки негативним чином позначилися на німцях. Зокрема сформований у них світогляд відводини релігії першочерговою роль. Також заможність німецьких господарств не могла залишитися поза увагою нової влади. Зокрема, на початку 20–х рр. XX ст. соціальний склад виглядав наступним чином: батраки – 3%, малоземельні селяни – 26%, середняки – 40% та куркулі – 26% [8, арк. 72].

Перший етап репресивної політики стосовно німців припадає на 20–ті рр. Коли на багатьох з них було поширено норму Конституції щодо позбавлення виборчих прав за застосування найманої праці з метою отримання зиску, або прибутків від підприємств і приватної торгівлі [9, с. 88]. Саме заможні селяни та церковнослужителі першими потрапили під маховик репресій. У більшості випадків вони позбавлялися права голосу за використання найманої праці з метою отримання прибутку [9, с. 89].

Другим важливим напрямком репресивної політики радянської держави в 20–ті рр. стало розкуркулення та виселення з Криму заможних німців–землевласників. Підставою для таких дій місцевих чиновників послужувала постанова ЦВК та РНК СРСР від 20 березня 1925 р. «Про позбавлення колишніх поміщиків прав на землекористування та проживання в господарствах, які належали їм до Жовтневої революції». На виконання закону вже 14 квітня 1925 р. Джанкойським райвиконкомом було прийнято постанову «Клопотати про виселення за межі Криму колишніх поміщиків із сім'ями». Серед родин, що потрапили під дію цього документа називалися: сім'я Рапа (3475 дес. землі), Рота (1933 дес. землі) та Майєра Д.А. (1091 дес. землі) [10, с. 74–76].

Така політика влади, з проведення виселення заможних німців, позбавленням прав, наступом на церкву, земельні реформи спонукала німців і менонітів до прийняття рішення про залишення кримських земель та переселення до США, Канади, або Німеччини. Еміграційні настрої були настільки сильними, що жителі окремих кримських сіл кидали все майно та поспіхом їхали до Москви для отримання документів на виїзд з країни. В одному з документів 1929 р. меноніти висували наступні вимоги владі, виконання яких зупинило міграційні настрої. Насамперед вони вимагали: дозволити викладання у школах Закону Божого; заборонити співати в школах Інтернаціоналі і втягувати дітей до піонерських організацій; відновити у виборчих правах; створити умови для розвитку індивідуальної власності; вільна видача паспортів для виїзду за кордон [11, арк. 1–2].

Влада усвідомлювала, що масовий міграція німців закордон негативним чином вплине на СРСР, саме тому вона пішла на поступки шляхом створення національного Бюк–Онларського району, збільшення мережі сільських рад, повернення проданого майна [12, арк. 4]. Також за результатами роботи комісії тов. Клірінга, направленої ВЦВК для обстеження стану німецького населення, КАСРР 13 червня 1930 р. ЦВК і РНК КАСРР прийняло спільну постанову. Вона передбачала: поновити у виборчих правах низку категорій громадян зокрема тих, що виконували власні релігійні потреби у молитовних будинках, співали духовні пісні, всіх громадян, що не виконали контрольних цифр по хлібозаготівлі; усім розкуркуленим не за ознакою потужності негайно повернути все відібране майно та наділити їх майном у місцях попереднього проживання; підготувати з числа німців кадри для культурно–просвітніх закладів [13, с. 106–111]. На додаток 20 липня 1930 р. Всеросійський ЦВК прийняв постанову в якій рекомендував кримській владі скласти з усіх бідняцьких і середняцьких одноосібних господарств усі штрафні накладені на них судовими та адміністративними органами під час хлібозаготівлі та інших компаній; визнавав необхідним повернути на місце минулого проживання тих розкуркулених та висланих громадян, у тому числі проповідників, господарства яких не підпадають під

куркульські та відсутні докази про їхню контрреволюційну діяльність, перевірити усі скарги німців на неправильне розкуркулення та виселення [14, арк. 82–82об].

Проведені владою заходи дещо стабілізували ситуацію та зрівняли масову міграцію. Згідно до виявлених даних усього з Сімферопольського району виїхало 123 сім'ї, з Джанкойського – 196 [15].

Отже, перший етап переслідування німців датується 20–ми початком 30–х рр. XX ст. Засудження та виселення за межі Криму, прагнення до міграції впливало на демографічні зміни серед німців. Проте, слід зазначити, що політика переслідування в цей час не мала національного забарвлення. Влада, фактично, здійснювала боротьбу з тією частиною населення, яка стримувала здійснення усіх реформ на селі. Одночасно, німецьке село було одне із заможних, саме тому вони найбільше зазнали переслідування з боку радянської влади.

Звісно, що соціально–економічні та політичні процеси 20–х рр. XX ст. позначилися на чисельності населення Криму. За вказаний час влада декілька разів здійснювала переписи населення. Зокрема, одразу після встановлення радянської влади було проведено перший підрахунок жителів півострову. Згідно з отриманими даними, які не є точними, в Криму проживало 40 тис. німців. За повітами вони розподілялися наступним чином: Джанкойський повіт – 11 000 (24% від загальної чисельності жителів повіту), Сімферопольський – 10 000 (12%), Євпаторійський – 8 000 (17%), Феодосійський – 7 500 та Керченський – 72 500 (біля 7%) [16, арк. 72].

Протягом 20 років фіксувалася різна статистика чисельності німців на півострові: 1917 р. – 41 374 [17], 1921 р. – 42350, 1926 р. – 43631 [6, с. 203], 1929 р. – 45610, на 1 жовтня 1930 р. – 46055 [18, арк. 5], 1931 р. – 42628 [19, арк. 1]. Аналіз наведених статистичних даних дозволяє зробити висновок, що в 20–ті на початку 30–х рр. XX ст. відбувається сповільнення, а в деякі періоди скорочення їхньої чисельності в Криму. На такий стан етнодемографічних змін серед німецької етнічної групи півострову вплинули: громадянська війна 1917–1920 рр.; голод 1921–1923 рр.; політика щодо розкуркулення й позбавлення прав, переслідування священників. Остання обставина викликала в 1929–1931 рр. міграційні рухи, виселення німців цілими сім'ями за мотивом соціального походження до Сибіру та в інші місцевості СРСР. Лише цими трьома обставинами можна пояснити скорочення населення, яке фіксується в 1931 р. більше ніж на три тисячі осіб.

Актуальним, у питанні дослідження місяця німців у кримському суспільстві, є з'ясування їхньої відсоткової чисельності стосовно до інших етнічних груп. Перші дані про кількість населення від початку Першої світової війни датуються 1917 р. На півострові в цей час проживало 808 903 осіб 34 національностей. Серед них росіян та українців 309 785 (49,4% від усього населення), татар і турок 216 968 (26,8%), євреїв і кримчаків 68 159 (8,4%), німців 41 374 (5,1%), греків 20 124 (2,5%), вірмен 16 907 (2,1%), болгар 13 220 (1,6%), поляків 11 760 (1,5%), караїмів 9 078 (1,1%), інших 11 526 (1,5%) [17].

Динаміка етнодемографічних змін на території Криму в 20–ті рр. XX ст. розміщена в таблиці №2 [6, с. 203]:

Аналізуючи отримані дані можна дати декількох висновок. Насамперед, німці займали п'яте місце серед національних меншин Криму, лише в 1926 р. фіксується четверте місце, що пов'язано з наслідками голоду і втратами, які зазнали євреї півострову. Звісно політичні процеси мали негативний вплив на демографічні зміни серед німецької етнічної групи. Вони не сприяли збільшенню її чисельності, а навпаки зменшували їхній природний приріст. Також скорочення відсоткового відношення порівняно з іншими національностями пов'язано з динамічним збільшенням, шляхом масового притоку до регіону росіян, українців та євреїв.

Досліджуючи історію демографічних процесів серед німецької етнічної групи Криму слід здійснити аналіз їхнього розселення. За результатами проведення в 1926 р. перепису населення

Таб. 2. Чисельність населення КАСРР за результатами переписів 20–х початку 30–х рр. XX ст.

етноси	перепис 1921 р.	%	перепис 1926 р.	%	перепис 1930 р.	%
росіяни	371018	48,7	301398	42,2	324415	41,9
кримські татари	196715	25,8	179794	25,2	196255	25,3
українці	–	–	77405	10,8	79167	10,2
німці	42350	5,6	43631	6,1	46055	5,9
євреї	49904	6,6	39921	5,6	49110	6,3
греки	23683	3,1	16036	2,2	17880	2,3
болгари	10572	1,4	11377	1,6	12370	1,6
вірмени	12001	1,6	10713	1,5	12110	1,6

за основними місцевостями півострову вони розселилися наступним чином: Джанкойський район – 16,8%, Євпаторійський – 11,8%; Сімферопольський – 10%, Феодосійський – 7,8%, Судакський – 2,8%, Севастопольський – 0,4% та Ялтинський – 0,4% [20, арк. 80]. Зміна чисельності німців за районами була викликана винятково розкрупненням районів, а географічно вони склали більшість у степних районах найкраще придатних для зайняття сільським господарством. Таке розселення визначало основні види діяльності німці й домінування серед них сільсько-го населення.

Отже, в 20–ті рр. ХХ ст. на території Криму відбувалися значні етнодемографічні процеси. Вони вплинули на чисельні зміни населення. Серед етнічних груп, що постраждали від голоду та репресивної політики влади були німці. На жаль, їхня заможність, релігійність стала тими факторами, які спричинили переслідування та викликали міграційні процеси, сплеск яких припадає на 1929–1930 рр. Така політика радянської влади стримувала демографічний ріст. У 20–ті рр. територія розселення німців збереглася традиційна, сформована ще протягом ХІХ ст. Вони були представлені саме в степовій частині Криму, найбільш придатній для аграрної діяльності. Останнє визначало перевагу серед німців саме сільського населення. Крім того, німці продовжували посідати п'яту за чисельністю етнічну групу півострову, але їхня частка в 20–ті рр. скорочується за рахунок інтенсивного переселення до регіону росіян та євреїв і виділення за переписом 1926 р. українців.

Список використаних джерел

1. Безносос О.І. Голод 1921–1922 рр. і боротьба з ним у німецьких та менонітських поселеннях Півдня України / О.І. Безносос // Вопросы германской истории. – 2007. – С.155–168.
2. ДААРК. – Ф.П–1. – Оп.1. – Спр.197.
3. Кондратюк Г.Н. Немцы Крымской АССР в условиях политики коренизации: 1920–1929 годы / Г.Н. Кондратюк // Вопросы германской истории. – 2011. – С.173–182.
4. Бикова О.С. Організація допомоги голодуючим в Криму в 1921–1923 роках / О.С. Бикова // Культура народов Причерноморья. – 2009. – №172. – С.194–196.
5. Соколов Д. Черное время Тавриды. Крымская деревня и голод 1921–1923 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-eho.info/index.php?name=News&op=article&sid=8477>
6. Крим в етнополітичному вимірі / Ред. колегія Курас І.Ф., Панчук М.І., Котигоренко В.О. та ін. – К.: Світогляд, 2005.
7. Катуніна Е.В., Катунін Ю.А. Этнический состав населения Крыма в середине 20–х годов ХХ века / Е.В. Катуніна, Ю.А. Катунін // Культура народов Причерноморья. – 2001. – №26. – С.274–280.
8. ГААРК. – Ф.П–1. – Оп.1. – Спр.106 б.
9. Вакатова Л.П. Лишение избирательных прав / Л.П. Вакатова // Немцы в Крыму. Очерки истории и культуры / Сост. Ю.Н. Лаптев. – Симферополь: Таврия–Плюс, 2000. – С.87–94.
10. Брошеван В., Ренпенинг В. Боль и память крымских немцев (1941–2001): историко–документальная книга / В.Брошеван, В.Ренпенинг. – Симферополь: изд. «Тарпан», 2002.
11. ДААРК. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.892.
12. ДААРК. – Ф.Р–663. – Оп.17. – Спр.17.
13. Гурбова Л.В. Немцы Крыма в период административных решений национальных проблем 1927–1930 гг. / Л.В. Гурбова // Немцы в Крыму. Очерки истории и культуры / Сост. Ю.Н. Лаптевым. – Симферополь: Таврия–Плюс, 2000. – С.101–112.
14. ДААРК. – Ф.Р–663. – Оп.17. – Спр.21.
15. Омельчук Д. Под подозрением. Крымские немцы в 30–е – начале 40–х годов ХХ столетия / Д.Омелянчук // Вопросы германской истории. – 2007.
16. ДААРК. – Ф.П–1. – Оп.1. – Спр.106 б.
17. Зарубин В.Г. Крым в 1918–1919 гг.: интервенты, местные власти и население / В.Г. Зарубин // Историческое наследие Крыма. – 2004. – №5.
18. ДААРК. – Ф.П–1. – Оп.1. – Спр.1004.
19. ДААРК. – Ф.Р–137. – Оп.6. – Спр.63.
20. ДААРК. – Ф.П–1. – Оп.1. – Спр.547.

* * *